

gedetailleerde selectiecriteria worden in de inleiding uitvoerig uitgelegd. Ten slotte nog dit: de redacteurs konden er uiteraard niet onderuit om sommige denkers in beide boeken op te voeren. Enerzijds betekent dit dat de tegenstellende of zelfs onderschikkende relatie tussen filosofie en theologie niet de enig mogelijke is, en zeker geen universeel gegeven; anderzijds wordt de verschillende insteek enigszins bewaakt doordat deze denkers door telkens andere auteurs – bijvoorbeeld een filosoof respectievelijk een theoloog – worden voorgesteld.

25 eeuwen theologie is een schitterend naslagwerk en uiteraard een absolute ‘must’ voor de student en onderzoeker. Maar dankzij het bescheiden opzet – 2-3 pagina’s inleiding, 2-3 pagina’s tekst per denker – kan ook elke geïnteresseerde leek op wiens pad eens een theoloog opduikt, in dit boek terecht. Samen bevatten beide boeken over theologie en filosofie dus een representatief overzicht van de antieke, Joodse, Arabische en christelijke geestelijke denkschat.

Erik MEGANCK (Hamme-Moerzeke)

DIEREN

Ton Lemaire, *Onder Dieren: Voor een diervriendelijker wereld*. Amsterdam: Ambo|Anthos, 2017, 508 p., €34,99, ISBN 9789026338281

In *Onder Dieren* voert de Nederlandse antropoloog-filosoof Ton Lemaire een geëngageerd pleidooi voor een humanere behandeling van dieren. Meer concreet zet Lemaire de krijtlijnen uit van wat hij noemt het ‘humanimalisme’, of de verbreding van het humanisme als een moreel systeem naar de dierenwereld. Binnen het humanimalisme beschikken dieren over dezelfde intrinsieke waardigheid als mensen. Onze interacties met dieren worden met andere woorden begrensd door dezelfde restricties en plichten als onze omgang met mensen. Kantiaans geformuleerd, mogen dieren nooit slechts als ding, maar moeten ze steeds (deels) als doel behandeld worden. Met zijn humanimalisme wil Lemaire ingaan tegen wat hij noemt het antropocentrisme en speciecisme van de moderne westerse ethiek, die haar oorsprong heeft in de joods-christelijke en Oudgriekse tradities. Binnen dit denkkader beschikt de mens, omwille van zijn rationele vermogens, als enige over intrinsieke morele waardigheid, zowel als gebruiksrecht over de rest van de schepping, waarvan hij zich radicaal onderscheidt.

Doorheen het boek zal de auteur op verschillende plaatsen ingaan tegen dit isolationistische uitzonderingsdenken met desastreuze gevolgen voor het

mondiale ecosysteem. De morele rehabilitatie van dieren grondt Lemaire namelijk enerzijds in de biologische, emotionele en cognitieve continuïteit tussen mens en dier, anderzijds in de centrale rol die dieren spelen in de culturele ontwikkeling van menselijke samenlevingen. Zonder medewerking van dieren zou de mens nooit haar huidige technologische en economische machtsniveau verworven hebben. Op cultureel niveau heeft de aanwezigheid van dieren dan weer groot belang voor het zelfbewustzijn van een gemeenschap. In zijn relatie tot het dier, diens overeenkomsten en verschillen met het eigene, leert de mens ook zichzelf beter kennen. Mens- en dierbeeld binnen een cultuur hangen nauw samen. Bovendien, zo zal Lemaire later argumenteren, is onze omgang met dieren een reflectie van de morele kwaliteit van onze onderlinge, menselijke verhoudingen. Een samenleving die goed is voor dieren, is ook goed voor mensen.

Het boek valt uiteen in twee delen. In het eerste deel gaat Lemaire uitvoerig in op de ethologie van zes dieren (wolf, preezelvogel, paard, hond, olifant en bij), zowel als de symbolische, economische, politieke en sociale betekenissen die deze wilde, gedomesticeerde of 'hybride' dieren verwierven in verschillende culturen doorheen de geschiedenis en die tegelijk iets leren over het zelfbeeld van de samenleving in kwestie. Lemaire put voor zijn portretten uit een breed scala aan bronnen en invalshoeken. Deze gaan van zijn hoogstpersoonlijke ervaring als zelfvoorzienend kluizenaar en imker in Zuid-Frankrijk, over de evolutionaire biologie en antropologie, tot literaire en religieuze bronnen uit alle hoeken van de wereld.

In het tweede, meer uitgesproken filosofische deel, gaat Lemaire dieper in op de (dis-)continuïteit tussen mens en dier, zowel als op de vraag naar morele waarde van dieren. In navolging van verschillende stemmen uit de evolutionaire psychologie en biologie, beschouwt hij de mens hier niet als essentieel verschillend van dieren, maar als een 'gebrekig dier', een 'excentrieke primate', zij het met een grote verantwoordelijkheid over het welzijn van de rest van de schepping. Die verantwoordelijkheid nam enkel toe met de opkomst van het 'antropoceen'. Daar de mens als enige beschikt over zowel uitzonderlijke technologische macht over zijn omgeving als het vermogen tot ethische reflectie om die macht aan te sturen, dringt de vraag zich op: "Aan welke wezens zijn we morele rekenschap verschuldigd?". Met Schopenhauer, die de capaciteit tot medelijden beschouwt als basis voor elke morele praxis, en Albert Schweitzers filosofie van mystieke liefde, beweert Lemaire dat een deugdelijke ontwikkeling van de menselijke capaciteit tot empathie, sympathie en mededogen onherroepelijk leidt tot het humanisme en dus de erkenning van de morele waardigheid van dieren. De dieren met wie we een leefwereld delen, hebben een eigen wil, kunnen altruïstisch gedrag vertonen, lijden en communiceren voortdurend hun innerlijke ervaringen met ons. We kunnen ze dus niet

meedogenloos inzetten voor onze eigen interesses, zonder acht te hebben voor hun eigen behoeften en noden. Tot de implicaties van dit humanimalisme rekent Lemaire de verbanning van vijf in zijn ogen onwaardige praktijken binnen de moderne, laat-kapitalistische maatschappij: het ‘bio-industrieel complex’ (Lemaire is sterk voorstander van een vegetarisch eetpatroon en wijdt een heel hoofdstuk aan de kwestie); het ‘proefdierencomplex’; de commerciële jacht en visvangst; dierengevechten; en tot slot een zogenaamde restgroep die onder meer dierentuinen, de handel in ivoor enz. omvat. Een dergelijke cultivering van de menselijke capaciteit tot betrokkenheid en respect jegens al wat leeft, beschouwt Lemaire als een noodzakelijke vereiste voor de morele vervolmaking van de menselijke soort.

In *Onder Dieren* toont Lemaire zich een erudiete verhalenverteller en veelzijdig intellectueel, die een grote persoonlijke betrokkenheid toont bij zijn onderwerp. Soms laat hij dat engagement iets te veel vrij spel. In zijn enthousiasme voor zijn feministische, antikapitalistische, egalitaristische, radicaal ecologische overtuigingen, verliezen de analyses en commentaren soms aan nuance en objectiviteit, vooral ten aanzien van een tegengesteld gedachtegoed. De persoonlijke betrokkenheid trekt zich ook door in de toon van het werk. De stijl is eerder literair, soms zelfs licht archaisch en vlot toegankelijk voor een niet-academisch publiek. Hier en daar durven discussies echter wat te breed uit te waaiëren onder Lemaires persoonlijke beslommingen en intellectuele zijsprongen. Op zo’n momenten lijkt je als lezer eerder meegezogen te worden in Lemaires hoogstpersoonlijke gedachten- en ervaringenstroom dan te participeren in een welgestructureerde conversatie met auteur en tekst. Iets meer redigeerwerk had dat soort stilistische onvolkomenheden kunnen verhelpen- en tegelijk het eerder forse volume van het werk wat doen slinken.

Qua ideeën onderscheidt *Onder Dieren* zich niet in originaliteit of innovatie en ook de toegevoegde waarde van Lemaires neologisme ‘humanimalisme’ maakt hij nergens helemaal duidelijk. Anderzijds biedt *Onder Dieren* een breed, toegankelijk overzicht van de belangrijkste stemmen en discussies uit enkele millennia mondiale dierenfilosofie. Naast de centrale kwestie rond de morele waardigheid van dieren, gaat Lemaire eveneens uitvoerig in op thema’s als antropomorfisme, vegetarisme, ecofeminisme en de amoraliteit van de voedselpiramide. Ook de complementariteit tussen het antropologische en het filosofische, tussen de gekende en minder gekende auteurs of culturen vormen een grote meerwaarde voor het boek. Desalniettemin charmeert *Onder Dieren* misschien nog het meest als een appel aan het gevoel, als een uitnodiging om te delen in de dierenliefde en het engagement van de auteur. *Onder Dieren* is een ode aan de dierenwereld, die de lezer regelmatig in vervoering brengt om de mysterieuze pracht en rijkdom van het leven dat in onze velden, wouden en

wateren huist. Misschien vormen die passages waar de auteur erin slaagt onze verbeeldingskracht te beroeren en verwondering op te roepen, een nog sterkere grond voor zijn moraal van het mededogen, dan de honderden pagina's ethische reflectie die erop volgen.

Marijke DOMS (Boortmeerbeek)

HET MORELE BELANG VAN MUZIEK

Alicja Gescinska, *Thuis in muziek. Een oefening in menselijkheid*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2018, 126 p., € 18,99, ISBN 9789403138503.

In dit boekje verdiept Alicja Gescinska – volgens de binnenflap een van de meest toonaangevende jonge filosofen van België en Nederland – zich in ‘het morele belang van muziek’ (19). Muziek heeft volgens haar de “kracht om ons beter te maken” (31). Dit is weliswaar “een mogelijkheid; geen noodzakelijkheid of wetmatigheid” (37). Zij betoogt eerst dat “muziek ons opent voor het perspectief van de ander (...). Muziek is een oefening in empathie” (39). Want als we naar muziek luisteren “ontvouwen zich (voor ons) de emotie, het gevoel, de innerlijke beleving van de ander, die deel worden van onze eigen emoties, gevoelens en beleving” (50). Maar helpt empathie ons om betere mensen te worden? Ja, denkt Gescinska, want “(a)ls de mens zich niet kan inleven in de situatie van zijn arme, zieke, bedroefde of depressieve medemens, dan is de uitbouw van een sociaal rechtvaardige samenleving gedoemd om te mislukken” (62). Maar bovendien draagt muziek bij “aan onze zelfontdekking en zelfontplooiing en dat is een belangrijke component van haar morele betekenis” (65). Muziek doet dat door ons vermogen tot concentratie te versterken. Ten slotte bezit muziek ook nog de “kracht om ons een thuis te bezorgen waarnaar we kunnen terugkeren” (88) en ons verlangen naar geworteldheid in te lossen. Dit wil zij vooral demonstreren aan de hand van haar eigen ervaringen met de muziek van Chopin. Muziek “als manier om in jezelf thuis te komen” (105) en tegelijk als iets dat mensen met elkaar kan verbinden. En om goed te zijn, moet een mens eerst goed in zijn vel zitten. “Muziek bezit geen toverkracht waardoor we na het spelen of beluisteren omgetoverd worden tot goede mensen” (111). Maar “de wereld gaat gebukt onder een gebrek aan begrip en een teveel aan individualistisch isolement. In de muziek leren we mens te zijn, een mens onder mensen” (114).

Het essay is bijzonder vlot geschreven. Het valt bijna niet te geloven dat iemand die pas op zevenjarige leeftijd Nederlands is beginnen te leren de taal zo sterk beheerst (een paar zeldzame, vreemd genoeg door de uitgever niet opgemerkte